

go szczebla. Już wcześniej (14.6.1918 r.) z rad usunięto prawicowych eserowców oraz mienszewików („lokaje imperialistów”, „psy łańcuchowe imperializmu”¹²⁶). W ten sposób w praktyce stworzone zostały podstawy późniejszego monopolu partii bolszewickiej.

II. Podstawowe założenia Konstytucji RSFRR z 1918 r.

(...) nie jest ona wymysłem jakiejś komisji, nie jest tworem prawników, nie jest skopiowana z innych konstytucji. Nie było na świecie takich konstytucji jak nasza. Zapisane jest w niej doświadczenie walki i organizacji mas proletariackich przeciwko wyzyskiwaczom zarówno wewnątrz kraju, jak i na całym świecie.

Lenin

- 49 Wstrząs wywołany wydarzeniami 6–7.7.1918 r. (eserowska próba przewrotu) był bardzo silny¹²⁷. W tych warunkach Konstytucja RSFRR została przyjęta na V Zjeździe Rad 10.7.1918 r. Źródła komunistyczne podają, że Konstytucję przyjęto jednomyślnie¹²⁸, co jest jednak mało prawdopodobne wobec wcześniejszych, jakże ostrych kontrowersji. „Historia Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (bolszewików). Krótki kurs” uchwalenie Konstytucji odnotowuje w jednym lakonicznym zdaniu¹²⁹ i więcej do niej nie wraca. W ogóle nie wspomina o niej *Nadieżda Krupskaja*¹³⁰ w swoich wspomnieniach¹³¹.

¹²⁶ *W. Lenin*, List do robotników amerykańskich (22 sierpnia 1918 r.), [w:] *W. Lenin*, Dzieła wybrane, t. 3, s. 496.

¹²⁷ Zob. bliżej *M. Waldenberg*, Rewolucja i państwo w myśli politycznej W. Lenina, Warszawa 1978, s. 218–220.

¹²⁸ История отечественного государства и права, ч. 2, s. 57.

¹²⁹ Historia Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii, s. 252.

¹³⁰ *Nadieżda Konstantinowna Krupskaja* (1869–1939), ur. w Petersburgu, córka oficera, aktywistka marksistowska, od 1898 r. żona *Lenina*, okresowo godziła się na rolę drugiej równoległej żony obok *I. Armand*; nieprzerwanie towarzyszyła *Leninowi* i wykonywała prace jego sekretarki oraz prace organizacyjne i dziennikarskie, w ostatnim okresie jego życia pośredniczyła w przekazywaniu woli *Lenina* członkom Biura Politycznego; krytyczna wobec *Stalina*; od 1929 r. zastępca ludowego komisarza oświaty; pochowana pod murem kremłowskim.

¹³¹ *N.K. Krupskaja*, Wspomnienia o Leninie, Warszawa 1971, s. 550 i n.

Konstytucja weszła w życie niezwłocznie po jej uchwaleniu i została opublikowana 19.7.1918 r.¹³². Jak łatwo zauważyć, tworzone ją w istocie na raty, a w ostatnim etapie dość pośpiesznie, po części wobec puczu lewicowych eserowców. „Konstytucja radziecka nie była pisana według jakiegoś planu, nie układano jej w gabinetach, nie była narzucona masom pracującym przez prawników burżuazyjnych. Nie, Konstytucja ta wyrastała z przebiegu rozwoju walki klasowej, w miarę dojrzewania przeciwieństw klasowych” (*Lenin*)¹³³. Rzeczywiście, projekt Konstytucji przygotowywany był poza ówczesnymi ośrodkami myśli prawniczej i sama Konstytucja nie spotkała się tam z przychylnością, a jej założenia wywoływały niekiedy niechęć. Stanowiła zamknięcie pierwszego etapu formowania się podstaw ustrojowych władzy bolszewików: w znacznym stopniu nawiązywała do aktów rangi konstytucyjnej wydanych od październikowego przewrotu. Była to konstytucja okresu „legalnego nihilizmu” prawnego¹³⁴.

Ustawa zasadnicza składała się z preambuły i 90 artykułów ułożonych w 6 części. Używano zamiennie nazw „konstytucja” oraz „ustawa zasadnicza” (основной закон). Konstytucja nazwała państwo socjalistyczną republiką: Rosyjską Socjalistyczną Federacyjną Republiką Rad. Przyjęto taką nazwę państwa, mimo że socjalizm otwarcie deklarowano dopiero jako cel przyszły. Ponoć *Lenin* wyjaśnił, że określenie „socjalistyczna” oznacza determinację przejścia do socjalizmu, a nie już istniejący ustrój¹³⁵.

Deklaracja Praw Ludu Pracującego i Wyzyskiwanego weszła do Konstytucji jako jej część pierwsza. Natomiast część druga nosiła tytuł Ogólne zasady Konstytucji... (Общие положения...). Faktycznie ogólne zasady konstytucji, a więc ustroju radzieckiego, znajdowały się w obu częściach dokumentu. Deklaracja ogłaszała państwo republiką rad delegatów robotniczych, żołnierskich i chłopskich; „cała władza” centralna i lokalna – jak głosiła – należy do rad¹³⁶. „Najważniejsze w Konstytucji jest to, że władza radziecka ostatecznie odgradza się od burżuazji, odsunawszy ją od udziału w budownictwie państwo-

¹³² История советской конституции (в документах) 1917–1956, s. 142–158; История советской конституции. Сборник документов. 1917–1957, s. 76–87; История отечественного государства и права, ч. 2, s. 57.

¹³³ Cyt. za: *S. Bożyk*, Konstytucjonalizm radziecki – drogi rozwoju, ZN Filii UW w Białymstoku 1981, Nr 33, s. 10; *A. Sylwestrzak*, Konstytucja RSFRR, s. 18.

¹³⁴ *E. Huskey*, From Legal Nihilism to Pravovoe Gosudarstvo. Soviet Legal Development 1917–1990, [w:] Toward the „Rule of Law” in Russia? Political and Legal Reform in the Transition Period, ed. *D.D. Barry*, New York–London 1992, s. 23.

¹³⁵ *В.А. Рянжин*, [w:] Советское конституционное право, (ред.) *С.И. Русинов*, *В.А. Рянжин*, Ленинград 1975, s. 49.

¹³⁶ История советской конституции (в документах) 1917–1956, s. 51; История советской конституции. Сборник документов. 1917–1957, s. 14.

wym” – stwierdził *Lenin*¹³⁷. Konstytucja wprowadzała dyktaturę proletariatu, wykluczając innych od udziału we władzy. W odniesieniu do treści dyktatury proletariatu bolszewicy przywódcy – *Trocki, Kamieniew, Bucharin* – mimo rozbieżności poglądów na innych polach, zgodnie akcentowali łamanie oporu wyzyskiwaczy i umocnienie panowania klasy robotniczej¹³⁸. Państwo dyktatury proletariatu zawsze traktowano jako szczególną formę walki klasowej¹³⁹.

- 50 W części drugiej Konstytucji ponownie, silnie zaakcentowano cel, do którego Republika Radziecka miała zdążyć: „Podstawowe zadanie obliczonej na obecną chwilę przejściową Konstytucji Rosyjskiej Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Rad polega na ustanowieniu dyktatury proletariatu miejskiego i wiejskiego i najbiedniejszego włościanstwa w formie silnej Wszecchrosyjskiej władzy Rad w celu zupełnego zgniecenia burżuazji, zniweczenia wyzysku człowieka i wprowadzenia socjalizmu, przy którym nie będzie ani podziału na klasy, ani władzy państwowej” (art. 9)¹⁴⁰. Jak wspomniano, Konstytucja nazwała państwo „socjalistyczną” republiką, czyniąc to na wyrost, bo socjalizm oficjalnie proklamowano jako cel. W aspekcie gospodarczym droga do osiągnięcia tego celu prowadziła – w koncepcji *Lenina* – przez kapitalizm państwowy, przez decydującą rolę państwa w życiu gospodarczym. „Zezwalamy na kapitalizm **tylko** państwowy, państwo zaś to my”¹⁴¹. Panowała tu pełna harmonia z głównym wskazaniem Manifestu komunistycznego o konieczności likwidacji własności prywatnej¹⁴². Konstytucja w specjalnym przepisie akcentowała „wylaszczanie burżuazji” w dobie dyktatury, realizowane w drodze polityki finansowej państwa, „nie zatrzymując się przed targnięciem na prawo własności prywatnej” (art. 79).

W nauce radzieckiej wyrażono pogląd, że w tekście Konstytucji z 1918 r. nie dość mocno sformułowano zasadę dyktatury proletariatu, ale w miejsce sformułowań – Konstytucja przeniknięta jest duchem dyktatury proletariatu¹⁴³. Należy się z tym zgodzić. Uzasadnienie dla dyktatury proletariatu było ideologiczno-filozoficzne i tkwiło w dogmacie o dialektycznym i nieuchronnym zdążaniu ludzkości ku ustrojowi komunistycznemu.

¹³⁷ *W. Lenin*, Przemówienie na zjeździe przewodniczących rad gubernialnych (30 lipca 1918 r.), [w:] *W. Lenin*, Dzieła, t. 28, cyt. za: *S. Bożyk*, Konstytucjonalizm, s. 10.

¹³⁸ Zob. *I. Czuma*, Konstytucja Rosji Sowieckiej, Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne 1923, Nr 1–6, s. 85.

¹³⁹ *Основы советского права*, s. 122; *С.М. Равин*, [w:] *Сорок лет*, т. 1, s. 89, 91.

¹⁴⁰ Tekst polski cyt. za: *Nowe konstytucje*, tłum. pod kierunkiem *J. Makowskiego*, Warszawa 1925.

¹⁴¹ *W. Lenin*, Dzieła wszystkie, t. 44, s. 379–380.

¹⁴² *K. Marks, F. Engels*, Manifest komunistyczny, s. 87.

¹⁴³ *О.И. Чистяков*, Проблемы, s. 14.

Konstrukcja dyktatury proletariatu na plan pierwszy niezmiennie wysuwała proletariat miejski, dalej wiejski i do tego dodawano wspierające najbiedniejsze włościanstwo. Bolszewicy nie darzyli chłopów zaufaniem i mieli ku temu powody, ale nie można było pominąć ich roli – rolnicy stanowili 3/4 ludności Rosji. W niektórych miejscach Konstytucja mówiła jednak o interesach jedynie klasy robotniczej (рабочего класса – raboczego klasa; np. art. 23). Bolszewicy masy włościańskie dzielili na trzy grupy: „kułaków”, czyli bogatych chłopów, „sieriedniaków” oraz „biedniaków”. Proletariat przemysłowy miał odgrywać rolę przodującą w koncepcjach filozoficznych marksistów, ale w Konstytucji z 1918 r. było to wyciszane.

Dyktatura proletariatu realizowała się również w odrzuceniu zasady równości obywateli radzieckich. Trzeba przyznać, że tkwiła w tym logika wyznawanej aksjologii prawa: jeżeli wartością dla prawa był interes proletariatu, to takie prawo nie gwarantowało równości. Kauczukowaty przepis, pozwalający na rozszerzającą interpretację, zawierał art. 23 Konstytucji – na jego podstawie można było pozbawić człowieka każdego prawa, jeżeli decydent uznał, iż wykorzystywane jest ze szkodą dla rewolucji.

W odniesieniu do praw wyborczych ustawa zasadnicza uzależniała posiadanie praw wyborczych od wykonywania pracy, która była przecież obowiązkiem. Ponadto Konstytucja enumeratywnie wymieniała osoby pozbawione praw wyborczych – „liszeńców”¹⁴⁴: byli to pracujący na własny rachunek, duchowni, niektórzy dawni funkcjonariusze carscy, także ubezwłasnowolnieni oraz skazani wyrokiem sądowym za niektóre przestępstwa. W polemice z *Kautskym*¹⁴⁵ *Lenin* akcentował, że pozbawienie praw wyborczych burżuazji nie stanowi niezbędnej cechy dyktatury proletariatu, lecz ta „składowa część dyktatury” przyszła bez planu, „sama przez się” i że on – *Lenin* – w napisanym tuż przed przewrotem październikowym „Państwie i rewolucji” nie napisał ani słowa o ograniczeniu prawa wyborczego, ale „czy dyktatura proletariatu jest możliwa bez naruszenia demokracji w stosunku do klasy wyzyskiwaczy?”¹⁴⁶ – zadawał retoryczne pytanie w toku polemiki z *Kautskym*.

¹⁴⁴ Od słowa *лишать* – *liszat* – pozbawiać kogoś czegoś.

¹⁴⁵ *Karl Kautsky* (1854–1938), ur. w Pradze, zm. w Amsterdamie, niemiecki pisarz i publicysta, najbardziej wpływowy ideolog socjaldemokracji w okresie II Międzynarodówki, działacz Socjaldemokratycznej Partii Niemiec, w bliskich kontaktach z *Engelsem*, uchodził za najbardziej miarodajnego interpretatora myśli *Marksa* („papież marksizmu”), centrysta, krytykował m.in. *R. Luksemburg*, opowiadał się za samookreśleniem narodów; po 1917 r. był w socjaldemokracji najbardziej radykalnym krytykiem rewolucji październikowej i ruchu komunistycznego, występował zwłaszcza przeciwko dyktaturze proletariatu; autor licznych pism.

¹⁴⁶ *W. Lenin*, *Rewolucja proletariacka a renegat Kautsky* (listopad 1918 r.), [w:] *W. Lenin*, *Dzieła wybrane*, t. 3, s. 552, 553, 571.

51 Wyборы **nie** były więc **powszechne**. „Nasza Proletariacka i chłopska Konstytucja Radziecka odrzuca precz obłudę formalnej równości. (...) Gdy mowa o obaleniu burżuazji, jedynie zdrajcy lub idioci mogą domagać się formalnego równouprawnienia burżuazji”¹⁴⁷ – pisał wódz rewolucji.

Wśród posiadających prawa wyborcze również nie można było mówić o równości. Wybory do zjazdu rad skonstruowano w taki sposób, że były one **nierówne**, z wyraźnym uprzywilejowaniem proletariatu miejskiego (art. 25 i 53 Konstytucji). Głosowanie w rzeczywistości przebiegało **jawnie** (art. 66: „zgodnie z ustalonymi zwyczajami”) i w obecności przedstawiciela miejscowej rady; wątpliwości w tym przedmiocie usunęły decyzje niższej rangi. Kolejną cechą charakterystyczną wyborów radzieckich była ich pośredniość. Jedynie wybory do rad najniższego szczebla były bezpośrednie, zaś wszystkie inne skonstruowane były jako wieloszczeblowe wybory **pośrednie**. **O proporcjonalności** prawa wyborczego **mowy być nie może**, bo nie istniały konkurujące ze sobą listy partyjne.

W ten sposób radzieckie wybory od początku nawet teoretycznie nie realizowały żadnego z demokratycznych przymiotników wyborczych: nie były ani powszechne, ani równe, ani proporcjonalne, ani bezpośrednie, ani też głosowanie nie było tajne. W dodatku w praktyce wybory do rad na szczeblach najniższych były fikcją i głosowanie odbywało się faktycznie bez możliwości wyboru, pod dyktando funkcjonariuszy partyjnych, zaś podawane wyniki (najczęściej 99,99% za) były zupełnie niekontrolowaną manipulacją władzy. Takie „wybory” w ogóle nie zasługują na miano wyborów.

52 Konstytucja deklarowała na papierze „wszystkim pracującym” (a więc znów nierówność) takie prawa, jak: wolność przekonań, zniesienie „zależności prasy od kapitału” (ale nie wolność prasy¹⁴⁸), wolność zgromadzania się, zawiązywania stowarzyszeń, rzeczywisty dostęp do wiedzy (art. 14–17). „W celu zapewnienia pracującym rzeczywistej wolności sumienia”, Konstytucja ogłaszała rozdział Kościoła (Cerkwi) od państwa i rozdział szkoły od Kościoła (art. 13), co zresztą wcześniej było uregulowane dekretem RKL¹⁴⁹.

¹⁴⁷ *Tenże*, List do robotników amerykańskich (22 sierpnia 1918 r.), [w:] *W. Lenin*, Dzieła wybrane, t. 3, s. 506.

¹⁴⁸ Zob. dekret RKL z 9.11.(27.10.)1917 r. o druku, [w:] *История советской конституции. Сборник документов. 1917–1957*, s. 14–16; też: *История советской конституции (в документах) 1917–1956*, s. 51–52.

¹⁴⁹ Dekret RKL z 2.2/20.1.1918 r., [w:] *История советской конституции. Сборник документов. 1917–1957*, s. 50–51; *История советской конституции (в документах) 1917–1956*, s. 109–110.

Realizując wskazania Manifestu komunistycznego¹⁵⁰, w art. 3 Konstytucji ustanowiono: „wprowadza się powszechny obowiązek pracy”, zaś w art. 18: „Rosyjska Socjalistyczna Republika Radziecka uznaje pracę za obowiązek wszystkich obywateli Republiki i proklamuje hasło **«Kto nie pracuje, ten nie je»**” [Кто не работает, тот не ест – Kto nie robotajet tot nie jest]. Wprowadzono obowiązek wojskowy, ale: „Zaszczytne prawo bronięcia rewolucji z orężem w rękę nadaje się tylko pracującym; na żywioły zaś nie pracujące nakłada się obowiązek pełnienia innych świadczeń wojennych” (art. 19). Przy silnym realizowaniu nierówności klasowej deklarowano równość obywateli niezależnie od ich przynależności narodowej i rasowej (art. 22), a także internacjonalistyczną pomoc cudzoziemcom na terenie Rosji, jeżeli należą do pracujących, m.in. prawo azyłu.

System prawny radziecki lat 20. przeprowadzał rozróżnienia między ustawą zasadniczą a zwykłą, nie było specjalnego trybu zmiany Konstytucji. „Ustawy sowieckie są tylko technicznymi instrukcjami, z których rzeczywiście obowiązują tylko najbardziej ogólne postanowienia” – stwierdzał *Stuczka*¹⁵¹. Ustawy, Konstytucji nie wyłączając, zmieniane były z zupełnie dowolny sposób i przez rozmaite organy, w tym najzupełniej do tego niepowołane. Nihilizm prawny i w tym miejscu dawał o sobie znać. Nie było też obowiązku publikacji ustaw. **Nie istniało wówczas** formalne – ze wszystkimi konsekwencjami – **rozróżnienie między ustawami, aktami administracyjnymi i wyrokami sądowymi**.

Konstituowano system **federacyjny**, co już wcześniej znalazło się w dekreście WCKW (28.1.1918 r.) O federalnych instytucjach Republiki Rosyjskiej¹⁵². Papierowa deklaracja Konstytucji stwierdzała, że „robotnicy i chłopci” na własnym zjeździe mogą podjąć decyzję o pozostawaniu lub wyjściu z federacji (art. 8). W praktyce Armia Czerwona wraz z Czeką swoimi metodami „nakłaniały” do pozostawania w związku.

Dopiero w dalszych częściach ustawy zasadniczej określono strukturę władzy radzieckiej. Potwierdzono stan dotychczasowy, tzn. trzy instytucje ustawodawcze:

- 1) **Zjazd Rad** (pełna nazwa: Wszechrosyjski Zjazd Rad Robotników, Chłopów, Delegatów Armii Czerwonej i Kozackich) – określono go jako „władzę najwyższą” (верховная власть – wierchownoja włast’), wybieraną; miał być zwoływany nie rzadziej niż dwa razy do roku przez wyłaniany

¹⁵⁰ *K. Marks, F. Engels*, Manifest komunistyczny, s. 87.

¹⁵¹ Cyt. za: *K. Grzybowski*, Ustrój Związku Socjalistycznych, s. 23.

¹⁵² История советской конституции. Сборник документов. 1917–1957, s. 47; История советской конституции (в документах) 1917–1956, s. 105–106; zob. też *V. Chirkin*, Constitutional Law, s. 278–279; *C.M. Равин*, [w:] Сорок лет, т. 1, s. 88.

z jego grona WCKW; liczba członków zjazdu nie została określona. Długość sesji nie została oznaczona, a trwały one zwykle od kilku do kilkunastu dni.

Wyłączne kompetencje Zjazdu Rad zostały określone wąsko i nieco enigmatycznie: „zmiana zasadniczych podstaw konstytucji” oraz ratyfikacja traktatów pokoju. Niewyłącznie, bo wspólnie z WCKW, kompetencje te jednak były ogromne, o czym niżej;

- 54 2) **Wszechrosyjski Centralny Komitet Wykonawczy Rad**¹⁵³. W pierwotnym tekście Konstytucji nie zaistniało, ale w grudniu 1919 r. zostało powołane przez Zjazd Rad **prezydium WCKW**.

Zjazd Rad wybierał WCKW w liczbie do 200 osób (art. 28). Wszechrosyjski Centralny Komitet Wykonawczy był „całkowicie odpowiedzialny” przed Zjazdem, ale nie było żadnej konkretyzacji co do rodzaju odpowiedzialności, jej form, procedury.

Konstytucja stanowiła, że „władza najwyższa” między Zjazdami należała do WCKW (art. 12), a w innym miejscu określała, że WCKW jest najwyższym (высшим – wysszym) organem ustawodawczym, zarządzającym i kontrolującym (art. 31).

Kompetencje wspólne Zjazdu Rad oraz WCKW w zakresie ustawodawstwa oraz władzy wykonawczej były niemal nieograniczone: zmiana Konstytucji, zmiany zewnętrznych granic państwa oraz zmiany granic republik wchodzących w skład RSFRR, przyjmowanie do RSFRR nowych państw-członków oraz uznawanie prawa występowania z federacji, stosunki z obcymi państwami, wypowiedzenie wojny i zawarcie pokoju, podział administracyjny kraju, podatki ogólnopaństwowe, ogólnopaństwowe ustawodawstwo cywilne, karne oraz w zakresie organizacji wymiaru sprawiedliwości, zatwierdzanie budżetu i inne (art. 49). Ponadto sam WCKW wydawał dekryty i rozporządzenia, zatwierdzał dekryty RKL, nadawał ogólny kierunek prac rządu „i wszystkich organów władzy rad” (art. 32). Wszechrosyjski Centralny Komitet Wykonawczy zwoływał Zjazdy Rad, ale Konstytucja nie przewidywała ani sankcji, ani innej ścieżki, jeśli WCKW nie wywiązywałby się z obowiązku zwoływania Zjazdów. Wszechrosyjski Centralny Komitet Wykonawczy był w istocie ważniejszy aniżeli Zjazd Rad.

Tworzył Radę Komisarzy Ludowych (RKL), w tym jej strukturę (art. 35);

- 55 3) **Rada Komisarzy Ludowych** powoływana była przez WCKW. Faktycznie RKL stanowiła najważniejszy – poza partią komunistyczną – ośrodek władzy.

¹⁵³ Później, po utworzeniu ZSRR, przybierze nazwę Centralnego Komitetu Wykonawczego.

W skład RKL wchodziłi komisarze ludowi, czyli – w terminologii europejskiej – ministrowie. Zakres kompetencji komisarzy ludowych był szeroki – byli organami jednoosobowymi, stali na czele urzędu nazwanego komisariatem ludowym.

Nazwy „komisarz ludowy” oraz „Rada Komisarzy Ludowych”, zamiast ministrów i rady ministrów, wymyślił i zaproponował zaraz po listopadowym zamachu stanu *Trocki*, który uważał, iż nie wypada, by rząd proletariacki nazywał się tak samo jak burżuazyjny¹⁵⁴. Warto zauważyć, że pierwszy rząd bolszewików nazwał się Tymczasową Radą Komisarzy Ludowych, co zarówno podkreślało jego tymczasowość, jak też wskazywało na kontynuację obalonego Rządu Tymczasowego Kiereńskiego. Dopiero wraz z rozpędzeniem Zgromadzenia Ustawodawczego dokonano zmiany (31/18.1.1918 r.) przez usunięcie przymiotnika tymczasowości rządu¹⁵⁵.

Przy komisarzach ludowych istniały kolegia, które miały ograniczone uprawnienia, hamujące względem jednoosobowych decyzji komisarzy (art. 44–45). Komisarzy i komisariatów ludowych Konstytucja ustanawiała osiemnaście¹⁵⁶. Ustawa zasadnicza mówiła, że komisarze ludowi i kolegia ponoszą „całkowitą odpowiedzialność” przed RKL oraz WCKW (art. 47), natomiast RKL (*scil.*: jako całość) ponosi „całkowitą odpowiedzialność” przed Zjazdem Rad oraz WCKW (art. 46). Podobnie jak w przypadku odpowiedzialności WCKW przed Zjazdem, również i w tych przypadkach nie było żadnej konkretyzacji co do rodzaju odpowiedzialności, jej form, procedury. Konstytucja nie ustanawiała też żadnych organów dla rozstrzygania sporów kompetencyjnych, żadnych specjalnych trybunałów orzekających w przypadku naruszenia prawa podczas urzędowania itp.

¹⁵⁴ *L. Trocki*, *Moje życie*, s. 376; przekaz *Trockiego* powtórzył *Stuczka: II. Стучка*, [w:] *Энциклопедия государства и права*, (ред.) *II. Стучка*, т. 2, Москва 1930, s. 795; zob. też *A. Lityński*, *Utworzenie naczelnego organu administracji państwowej RFSRR – Rady Komisarzy Ludowych*, [w:] *W kręgu historii doktryn politycznych i prawnych oraz konstytucjonalizmu*. Księga jubileuszowa Profesora Andrzeja Sylwestrzaka, Gdańskie Studia Prawnicze 2012, t. XXVII, s. 181.

¹⁵⁵ *История советской конституции. Сборник документов. 1917–1957*, s. 9, 49–50; *История советской конституции (в документах) 1917–1956*, s. 43–44, 108–109 – tamże (s. 108–109) ciekawe przemówienie *Swierdłowa*.

¹⁵⁶ Były to komisariaty: Spraw Zagranicznych; Spraw Wojskowych; Marynarki; Spraw Wewnętrznych; Sprawiedliwości; Pracy; Opieki Społecznej; Oświaty; Poczty i Telegrafów; Spraw Narodowości; Finansów; Komunikacji; Rolnictwa; Handlu i Przemysłu; Aprowizacji; Kontroli Państwowej; Najwyższej Rady Gospodarstwa Ludowego; Zdrowia – por. art. 43 Konstytucji. Zob. *История советской конституции. Сборник документов. 1917–1957*, s. 81; *История советской конституции (в документах) 1917–1956*, s. 149–150.

Jak o tym była mowa (rozdział 1 § 1 pkt III), w pierwszym rządzie bolszewików utworzony został resort – Komisariat do Spraw Narodowości (Народный Комиссариат по делам Национальностей, skrót: Наркомнац – Narkomnac), a tekę komisarza powierzono *Stalinowi*. Komisariat miał w swojej strukturze oddziały do spraw określonych narodów: pierwszym takim oddziałem był polski, zorganizowany już w listopadzie 1917 r.; wkrótce litewski, lotewski; ukraiński i estoński (maj 1918 r.); później powołano m.in. czechosłowacki, południowo-słowiański, tatarski, baszkirski, kazachski, muzułmański, niemiecki-nadwołżański i inne¹⁵⁷. Do kompetencji Komisariatu należało przygotowywanie decyzji o ustanawianiu lub likwidowaniu republik i obwodów autonomicznych i struktur ich organów „Komisariat podjął starą politykę russyfikacji” prowadzoną z Moskwy¹⁵⁸. Szczególnie aktywną rolę odgrywał w latach wojny domowej i imperialnego pochodu czerwonej Rosji w kierunku odbudowy wielonarodowościowego imperium. Od maja 1920 r. Komisariat miał swojego przedstawiciela w każdej republice, a republiki sowieckie wysyłały w skład Komisariatu swoich przedstawicieli; ci zaś wraz z kierownikami oddziałów Narkomnacu utworzyli organ pod nazwą Rady Narodowości. W ten sposób, a także stopniowo rozszerzając kompetencje Komisariatu, *Stalin* powoli utworzył rodzaj nieformalnego rządu federacyjnego obwodów i republik autonomicznych RSFRR¹⁵⁹. Oficjalnym zadaniem Komisariatu było przysposobienie republik i obwodów autonomicznych do wejścia w struktury RSFRR, ale Komisariat ingerował także w rozmaite sprawy resortów republik, co wywoływało napięcia. Po wprowadzeniu w życie konstytucji z 1924 r. Narkomnac został zlikwidowany, ponieważ zastąpiła go reprezentująca republiki i okręgi autonomiczne Rada Narodowości (rozdział 1 § 2 pkt II).

- 56 Zjazd Rad, WCKW oraz RKL wszystkie wyposażone były w **kompetencje zarówno ustawodawcze, jak i wykonawcze** oraz kontrolne, co stanowiło programowe **przeciwstawienie się regule podziału władz**, a nawet programowo odrzucono zasadę ścisłego podziału kompetencji. Taka była też praktyka¹⁶⁰; panował pełny chaos ustawodawczy.

Konstytucja nie określiła, kto sprawuje funkcję głowy państwa.

¹⁵⁷ Энциклопедия государства и права, т. 2, s. 850–862; *И.А. Исаев*, История государства и права, s. 671–672; *С.М. Равин*, [w:] Сорок лет, т. 1, s. 108–109.

¹⁵⁸ *И.А. Исаев*, История государства и права, s.632, 671.

¹⁵⁹ *R. Pipes*, Czerwone imperium, s. 252–253; zob. *С.М. Равин*, [w:] Сорок лет, т. 1, s. 108.

¹⁶⁰ Nie można więc podzielić poglądu, że praktyka konstytucyjna „nie respektowała zasady ustawodawczej wyłączności naczelnego organu przedstawicielskiego” (*T. Szymczak*, Ustrój europejskich państw socjalistycznych, Warszawa 1988, s. 272), takiej wyłączności bowiem po prostu nie było.

Całkowicie **pominięte** w niej zostały struktury oraz wszelkie inne zagadnienia organów ścigania i **wymiaru sprawiedliwości**, mimo że ludowy komisarz sprawiedliwości wchodził w skład RKL. „Sąd nie powinien wyrzec się stosowania terroru; obiecywanie tego byłoby oszukiwaniem siebie lub oszukiwaniem innych – powinien natomiast uzasadnić i zalegalizować go pryncypialnie, jasno, bez fałszu i bez upiększania”¹⁶¹. Rola wymiaru sprawiedliwości była inna, niż jesteśmy do tego przyzwyczajeni. Nie obowiązywała więc ani zasada niezawisłości sędziowskiej, ani niezależności sądów. Nie było istotnych różnic między ustawą, aktem administracyjnym a wyrokiem sądowym, co było logiczną konsekwencją traktowania sądów jako wyodrębnionych organów administracji państwowej¹⁶².

Kompetencje jeszcze wielu innych instytucji w ogóle nie zostały w Konstytucji ujęte, np. Najwyższej Rady Gospodarki Narodowej, a przede wszystkim **Nadzwyczajnej Komisji do Walki z Kontrrewolucją i Sabotażem (Czeki)**, pracującej pod przywództwem *F. Dzierżyńskiego* (zob. rozdział IV § 4) i realizującej terror. Terror zaś był nieodłączną cechą systemu totalitarnego, wbudowany był w jego istotę¹⁶³. Specjalne służby bezpieczeństwa, w tym wypadku Czerezwyczajka, należały do najważniejszych organów państwa totalitarnego, a nawet można stwierdzić, że były dokładnie na pierwszym miejscu w jego systemie aparatu władzy. W owych latach wojny domowej to właśnie Czeka *Dzierżyńskiego* – jak się na ogół uważa – realizując drastyczny terror, położyła główne zasługi w uratowaniu władzy dla bolszewików. Nieobecność Czeki w Konstytucji radzieckiej stanowi jeden z elementów zakłamania systemu. Nieobecna w konstytucji była także Robotniczo-Chłopska Armia Czerwona, tworzona od 15.1.1918 r.¹⁶⁴. W 1921 r. utworzono Komisję Planowania (Gospłan), w 1953 r. przekształconą w Komitet Planowania¹⁶⁵.

¹⁶¹ List *Lenina* do *Dymitra Kurskiego*, ludowego komisarza sprawiedliwości, z 17 maja 1922 roku, [w:] *W. Lenin*, Dzieła, t. 33, s. 368.

¹⁶² *W. Kozub-Ciembroniewicz*, System sowiecki, s. 130.

¹⁶³ *H. Arendt*, Korzenie totalitaryzmu, s. 319 i n.; *C.J. Friedrich, Z.K. Brzezinski*, Totalitarian Dictatorship, s. 10.

¹⁶⁴ История советской конституции. Сборник документов. 1917–1957, s. 48–49; История советской конституции (в документах) 1917–1956, s. 106–107; *Л.А. Николаева, Г.И. Петров, В.Д. Сорокин*, [w:] Сорок лет, т. 1, s. 131.

¹⁶⁵ *W. Holubko*, Współczesna administracja państw byłego ZSRR, Sosnowiec 2009, s. 27; Энциклопедия государства и права, т. 1, s. 471–476; *И.А. Исаев*, История государства и права, s. 639.

Organy centralne i lokalne w schemacie przedstawiały się następująco¹⁶⁶:

Organy stanowiące	Organy zarządzające	Organy operacyjno-wykonawcze
Wszechrosyjski zjazd rad delegatów	Wszechrosyjski Centralny Komitet Wykonawczy Zjazdu	Wydziały przy Centralnym Komitecie Wykonawczym, Rada Komisarzy Ludowych, komisarze ludowi, aparat komisariatów
Gubernialne zjazdy rad delegatów	Komitety wykonawcze zjazdów gubernialnych	Wydziały przy gubernialnych komitetach wykonawczych
Powiatowe zjazdy rad delegatów	Komitety wykonawcze zjazdów powiatowych	Wydziały przy powiatowych komitetach wykonawczych
Gminne zjazdy rad delegatów	Komitety wykonawcze zjazdów gminnych	Wydziały przy komitetach wykonawczych zjazdów gminnych
Zebrania rad miejskich lub wiejskich	Komitety wykonawcze rad miejskich lub wiejskich	Wydziały przy komitetach wykonawczych rad miejskich lub wiejskich

58 System rad był ściśle hierarchiczny. Wybory bezpośrednie przeprowadzano tylko do organów najniższego szczebla. System zakładał rezygnację z zasady równości prawa wyborczego – radni z miast reprezentowali mniejsze grupy wyborców aniżeli radni ze wsi. Ponadto z samej swojej istoty rady były wyłącznie reprezentacją pracujących z wykluczeniem uprzywilejowanych¹⁶⁷.

Artykuł 61 Konstytucji stanowił, że do zakresu działania lokalnych rad wszystkich szczebli należało przede wszystkim „wcielanie w życie wszystkich uchwał odpowiednich nadrzędnych organów władzy radzieckiej”. Inne uprawnienia określone były nader skromnie. Nazywało się to uregulowaniem na zasadzie **centralizmu demokratycznego**.

Hierarchiczna struktura rad pozwalała na realizację zasady centralizmu demokratycznego. Zasada ta po raz pierwszy została sformułowana osobiście przez *Lenina*¹⁶⁸, a oficjalnie znalazła się w statucie partii bolszewickiej w sierpniu 1917 r. Istota centralizmu demokratycznego polegała na jednolitym **scenarizowanym kierownictwie**, przejawiającym się w bezwarunkowej mocy obowiązującej decyzji wyższej instancji, w surowej dyscyplinie, w obowiązku składania sprawozdań instancjom nadrzędnym, przy jednoczesnym papie-

¹⁶⁶ Opracowane według *F. Anczewicz*, Stalinowska koncepcja, s. 87; por. też schemat *W. Sukiennickiego*, Ewolucja ustroju Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w świetle oficjalnych publikacji władzy radzieckiej, Wilno 1938, s. 85.

¹⁶⁷ *W. Sukiennicki*, Ustrój radziecki, s. 249; *H. Izdebski*, Historia administracji, Warszawa 1997, s. 257; *A. Bosiacki, H. Izdebski*, Konstytucjonalizm, s. 173–174.

¹⁶⁸ *H.C. Reichel*, [w:] *N. Reich, H.C. Reichel*, Einführung, s. 116.

rowym deklarowaniu demokracji i inicjatywy w organach niższych¹⁶⁹, co było fikcją. Centralizm demokratyczny w istocie był zaprzeczeniem jakiegokolwiek demokratyzmu, **zaprzeczeniem samorządu**.

Przyjęte w Konstytucji godło to wizerunek złotego sierpa i młota, umieszczonych w promieniach słońca na czerwonym tle, skrzyżowanych, rękojeściami w dół, z wieńcami kłosów dookoła i z napisami: „Rosyjska Socjalistyczna Federacyjna Republika Radziecka” oraz „Proletariusze wszystkich krajów łączcie się” (art. 89).

Konstytucja mimo wszystko próbowała systematyzować hierarchię aktów prawnych oraz zależności między organami państwowymi. W praktyce efektów jednak nie będzie. Jak wzmiankowano, w systemie radzieckim nie było formalnej różnicy między ustawą zwykłą a konstytucyjną. Nie ustanowiono wymogu publikowania ustaw.

W ustawie zasadniczej z 1918 r. klasy pracujące ukonstituowane zostały jako klasy panujące, ale nie wolno zapominać, że tak było tylko w teorii, zaś faktycznie panowanie należało do partii komunistycznej, a nawet jeszcze wężiej: do scentralizowanego aparatu partyjnego, o czym w Konstytucji nie było nawet wzmianki.

Podobnie jak pominięcie w Konstytucji Nadzwyczajnej Komisji do Walki z Nadużyciami i Szkodnictwem Gospodarczym (Czeki), jeszcze dalej idącym kamuflażem w systemie polityczno-prawnym było całkowite milczenie co do roli partii bolszewickiej. Tym samym, partia pozostawała formalnie poza systemem konstytucyjnym, będąc jak gdyby stowarzyszeniem o charakterze prywatnym, oficjalnie niemającym wpływu na życie publiczne. Rzeczywistość zaś w systemie totalitarnym, a szczególnie komunistycznym, we wszystkich krajach komunistycznych aż do końca istnienia systemu, była dokładnie odwrotna. Wszystkie decyzje, na każdym szczeblu, od najwyższego do najniższego daleko od Moskwy, podejmowane były w centralnych bądź terenowych organach biurokratycznego aparatu partyjnego. W tym zbiurokratyzowanym aparacie partyjnym nie tylko podejmowano i transmitowano decyzje do wykonania do aparatu administracji państwowej, ale w ważniejszych sprawach bezpośrednio z samego aparatu partyjnego kierowano i zarządzano niepodzielnie sprawami bieżącymi. Inaczej mówiąc: cechą systemu komunistycznego w całym okresie jego istnienia było **dublowanie się dwóch aparatów biurokratycznych**:

- 1) **partyjnego**, w którym zapadały decyzje (ważniejsze były także wykonywane) i z którego wychodziły polecenia do aparatu administracji państwowej i ewentualnie „samorządowej” (samorzady były fikcją);

¹⁶⁹ V. Chirkin, Constitutional Law, s. 278–280; H. Izdebski, Historia administracji, s. 258.

- 2) **administracji państwowej** („samorządowej”), który stanowił tylko zewnętrzny sztyld kamuflujący oraz miał charakter wykonawczy w stosunku do decyzji partyjnych. W ten sposób partia komunistyczna była nieobecna w systemie konstytucyjnym, co ułatwiało m.in. maskowanie monopartyjności systemu, a ponadto za rozmaite niepowodzenia łatwo było winić administrację państwową, zaś administracja partyjna pozostawała w cieniu.

W ten sposób „organa państwowe stawały się ekspozyturą organów partyjnych, wykonawcami woli posiadającej monopol polityczny partii bolszewickiej” (*F. Ancewicz*). Tym samym, również przygotowywanie państwowych aktów prawnych przypadło na fazę przedprawną, tzn. na pracę pozostających poza systemem konstytucyjnym organów partyjnych. Łatwo zauważyć, że **zamiast dyktatury proletariatu skonstruowano system dyktatury partii bolszewickiej**, ze szczególną rolą partyjnego aparatu biurokratycznego.

Organizacja tego podwójnego systemu znalazła wyraz jedynie w statucie partii bolszewickiej z grudnia 1919 r., który stanowił jak gdyby drugą i bardziej rzeczywistą Konstytucję RSFRR¹⁷⁰.

W jednej ze swoich późniejszych mów *Lenin* wywodził, że pomimo milczenia w tym przedmiocie wszystkich oficjalnych aktów państwowych „powinniśmy wiedzieć i pamiętać, że cała jurydyczna i faktyczna Konstytucja republiki radzieckiej jest oparta na tym, że partia wszystko poprawia, wyznacza i buduje według jednej zasady, aby związane z proletariatem elementy komunistyczne mogły przepoić ten proletariatus swoim duchem, podporządkować go sobie”. *Stalin* zaś wyjaśniał, że dyktatura proletariatus „składa się z kierowniczych wskazań partii plus przeprowadzenie tych wskazań przez organizacje masowe, plus wcielenie ich w życie przez ludność”¹⁷¹.

- 60 Pierwsza Konstytucja radziecka, ustanawiając system dyktatury proletariatus, a w istocie dyktatury partii komunistycznej, tworzyła system zasad ustrojowych będących zanegowaniem tych zasad, które cywilizowane narody Europy kosztem zmagających intelektualnych oraz orężnych wywalczyły od czasów amerykańskiej Konstytucji i francuskiej Deklaracji praw człowieka i obywatela. Główne zdobycze cywilizowanej ludzkości – wolność, równość, praworządność – zostały w ustroju radzieckim odrzucone na rzecz **rewolucyjnego celu**, jakim stało się obalenie aktualnie istniejących (kapitalistycznych) systemów gospodarczych oraz społecznych i zbudowanie ustroju wiecznej szczęśliwości – komunizmu. Zamiast legalności jest celowość rewolucyjna. Państwo i prawo to tylko środki do osiągnięcia tego najwyższego celu¹⁷².

¹⁷⁰ *F. Ancewicz*, Stalinowska koncepcja, s. 98.

¹⁷¹ Cyt. za: *W. Sukiennicki*, Ewolucja ustroju, s. 169.

¹⁷² *W. Komarnicki*, Nowy ustrój, s. 250.

Jak już wynika z poprzednich uwag, Konstytucja zawierała wiele elementów programowych, kreśliła liczne cele radzieckiego państwa, a przede wszystkim: „zniweczenie wszelkiego wyzysku człowieka przez innego człowieka, całkowite zniesienie podziału społeczeństwa na klasy, bezlitosne zgniecenie wyzyskiwaczy, wprowadzenie socjalistycznej organizacji społecznej i zwycięstwa socjalizmu we wszystkich krajach” (art. 3, będący częścią Deklaracji), przy tym „wyrażając nieugięte postanowienie wyrwania ludzkości ze szponów kapitału finansowego i imperializmu” (art. 4). Nakreślony w pierwszej Konstytucji cel władzy bolszewickiej wykraczał więc poza granice państwa radzieckiego, był internacjonalistyczny – miało nim być wyzwolenie świata. Droga do socjalizmu przyobleczona została w formę Konstytucji państwa¹⁷³. Nie było w Konstytucji nawiązania ani do Boga, ani do Narodu¹⁷⁴.

W latach 1918–1922 do Konstytucji wprowadzano zmiany i uzupełnienia, częściowo wiążące się z zagrożeniami państwa w czasie wojny domowej; po części zmiany dotyczyły organizacji instytucji państwowych, ale nie miały charakteru zasadniczego. Wyróżniała się w tym przedmiocie uchwała VII Zjazdu Rad z 9.12.1919 r. o ustroju radzieckim (о советском строительстве)¹⁷⁵, szczegółowo regulująca strukturę, kompetencje i częściowo funkcjonowanie całego systemu rad; uzupełniała ogólnikową Konstytucję. Konstytucja była wzorem dla innych radzieckich konstytucji tamtych lat – białoruskiej, ukraińskiej, armeńskiej, azerbejdżańskiej, gruzińskiej, zakaukaskiej (1922)¹⁷⁶.

Można zauważyć podobieństwa, a nawet ciągłość pomiędzy reżimem carskim a bolszewickim¹⁷⁷. W obu reżimach mieliśmy:

- 1) jedynowładztwo, czyli władzę faktycznie nieograniczoną ani prawem, ani ciałami realnie przedstawicielskimi;
- 2) dysponowanie przez jedynowładcę bogactwami kraju, co silniej miało miejsce w Rosji po 1917 r., kiedy skrupulatnie zlikwidowano własność prywatną;
- 3) dowolne rozporządzanie przez jedynowładcę swoimi poddanymi;
- 4) państwową kontrolę nad informacją (zniesiono ją w 1906 r.).

Banalne będzie stwierdzenie, że system totalitarny doprowadził do skrajności carskie ograniczenia.

¹⁷³ А.Г. Гоїхбарг, О Советской конституции, [w:] А.Г. Гоїхбарг, Пролетариат и право. Сборник статей, [b.m.w.] 1919, s. 32.

¹⁷⁴ Takie nawiązania w konstytucjach polskiej i niemieckiej wyśmiewano. Zob. Энциклопедия государства и права, т. 2, s. 369.

¹⁷⁵ История советской конституции (в документах) 1917–1956, s. 216–222.

¹⁷⁶ J. Kowalski, Konstytucja Federacji Rosyjskiej a rosyjska i europejska tradycja konstytucyjna, Warszawa–Poznań 2009, s. 82.

¹⁷⁷ R. Pipes, Rosja bolszewików, tłum. W. Jeżewski, Warszawa 2005, s. 538 i n.

„Ustrój radziecki wyrósł z doktryny dyktatury proletariatu”¹⁷⁸. W radzieckiej nauce zaś wyrażano pogląd, że dyktatura proletariatu była najwyższą formą radzieckiej demokracji w okresie przejściowym od kapitalizmu do socjalizmu¹⁷⁹. Już wiele lat przed II wojną światową *K. Grzybowski* poddał analizie ustrój radziecki i sformułował trafny pogląd, że Konstytucja w ustroju sowieckim nie realizuje żadnego z tych zadań, które zachodnioeuropejska tradycja wyznacza ustawodawstwu konstytucyjnemu¹⁸⁰. Konstytucja bolszewicka była „negacją zasad ustrojowych zdobytych przez narody kosztem długich walk”, a „idee: wolności, równości, praworządności poświęcone są na rzecz idei przewrotu społecznego, czyli celu rewolucyjnego”¹⁸¹. Nie można więc przykładać miary zachodnioeuropejskiej do rozwiązań ustrojowych radzieckich. Konstytucja w systemie radzieckim jest programowym dokumentem utopijnej wizji.

Uczeni radzieccy wyrażali pogląd, że zasady i idee pierwszej Konstytucji radzieckiej żywe były do ostatniej, z 1977 r., Konstytucji ZSRR włącznie¹⁸². Jest w tym trochę racji, ale nie w pełni; sporo zmienił *Józef Wissarionowicz* w 1936 r.

§ 4. Konstytucja ZSRR z 1924 r.

I. Problemy federacji i unitaryzmu

- 62 W pierwszych godzinach po październikowym zamachu stanu bolszewików, 8.11/26.10.1917 r., dekret o pokoju uchwalony na wniosek *Lenina* przez II Zjazd Rad panowanie siłą jednego narodu nad drugim określał jako agresję i zbrodnię, zaś Deklaracja praw narodów Rosji z 15/2.11.1917 r. głosiła równość narodów, ich suwerenność, prawo do samookreślenia aż o oderwania i utworzenia własnego państwa, zniesienie wszelkich ograniczeń lub przywilejów narodowościowych i religijnych¹⁸³. Natomiast uchwalona 25/12.1.1918 r.

¹⁷⁸ *K. Grzybowski*, Ustrój Związku Radzieckiego, Kraków 1947, s. 29, 32.

¹⁷⁹ *O.I. Чистяков*, Проблемы, s. 13.

¹⁸⁰ *K. Grzybowski*, Ustrój Związku Socjalistycznych, s. 45 i n.; *M. Kornat*, Bolszewizm totalitaryzm, rewolucja, Rosja. Początki sowietologii i studiów nad systemami totalitarnymi w Polsce (1918–1939), t. 1, Kraków 2003, s. 364.

¹⁸¹ *W. Komarnicki*, Nowy ustrój, s. 177.

¹⁸² *O.I. Чистяков*, Конституция РСФСР, s. 3.

¹⁸³ История советской конституции (в документах) 1917–1956, s. 45, 58; История советской конституции. Сборник документов. 1917–1957, s. 10, 19–20; zob. też *V.M. Chkhikvadze*, The Soviet State and Law, tłum. *Y. Sdobnikov*, Honolulu 2000, s. 92.

Deklaracja praw ludu pracującego i wyzyskiwanego¹⁸⁴ wydaje się odchodzić od deklaracji wcześniejszej. Stwierdza tylko gołosłownie, że „Rosyjska Republika Rad” tworzy się jako związek wolnych narodów. Nie było mowy ani o samookreśleniu, ani o prawie do utworzenia własnego państwa, ani nawet o równości. Jedynie robotnikom i chłopom zostawia się decyzję, czy chcą sobie brać udział w rządzie federacyjnym. Państwo zaś nazywa się Republiką Rosyjską. Z kontekstu wynika, iż tak rozumiane państwo rosyjskie miało być państwem unitarnym, mimo używania nazwy „federacja”, co należy kłaść na karb taktyki. Nie wykluczało to zorganizowania niektórych jednostek na zasadzie pewnej autonomii, ale generalnie Deklaracja ze stycznia 1918 r. stała na gruncie unitaryzmu. Dokument był tym ważniejszy, że Deklaracja praw ludu pracującego i wyzyskiwanego weszła wkrótce do pierwszej Konstytucji bolszewickiej z 1918 r. jako jej część składowa.

Jak była już o tym mowa, ten sam III Zjazd Rad, który uchwalił (25.1.1918 r.) Deklarację praw ludu pracującego i wyzyskiwanego, uchwalił również (28.1.1918 r.) dokument O federalnych instytucjach Republiki Rosyjskiej. Ten drugi dokument podobnie stanowi wyraz unitaryzmu państwowego, mimo że są w nim ogólnikowo zaznaczone elementy autonomii, ale jednak nie federacji równoprawnych podmiotów. Władza zwierzchnia miała należeć do odpowiednich organów republiki rosyjskiej: Wszechrosyjskiego Zjazdu Rad, wyłanianego przezeń Wszechrosyjskiego Centralnego Komitetu Wykonawczego i powoływanego oraz odwoływanego przez te organy rządu – Rady Komisarzy Ludowych. Natomiast sprawy lokalne miały należeć do rad miejscowych. W ten sposób z dokumentu wyłaniało się państwo unitarne o suwerenności jednolitej, ułożonej, w organach utworzonych w systemie centralizmu demokratycznego; niektórzy uczeni radzieccy nazywali to „federacją scentralizowaną”. Jednocześnie dokument stwierdzał w konkluzji, że według wyrażonych w nim zasad należy przygotować konstytucję.

Władze bolszewickiej Rosji w pierwszym okresie, dla złagodzenia splotu konfliktów, używały słowa „federacja”, ale zarówno stały na stanowisku unitaryzmu państwowego, jak też uważały się za sukcesorów imperium carskiego, czyli uważały, że tereny państwa rosyjskiego sprzed 1914 r. podlegają suwerennej władzy RSFRR i tylko decyzja RSFRR może zmienić ten stan rzeczy. Dotyczyło to także kwestii występowania części składowych byłego imperium carskiego jako podmiotów prawa międzynarodowego.

¹⁸⁴ История советской конституции (в документах) 1917–1956, s. 102 i n.; История советской конституции. Сборник документов. 1917–1957, s. 44 i n.; zob. także *J.N. Hazard*, *The Evolution of the Soviet Constitution*, [w:] *Toward the „Rule of Law” in Russia?*, s. 94.

Jak o tym była mowa, ważne precedensy zaistniały już na początku 1918 r. w wyniku sytuacji na froncie: rząd niemiecki w ultimatum (2.2.1918 r.) domagał się m.in. zawarcia pokoju z Ukrainąską Republiką Ludową i wycofania Armii Czerwonej z Finlandii oraz terenów przyszłych państw nadbałtyckich. Wtedy władze RSFRR uznały radzieckie republiki Litwy, Łotwy i Estonii¹⁸⁵. Po zakończeniu I wojny światowej i klęsce Niemiec rząd radziecki ogłosił (13.11.1918 r.), że anuluje traktat brzeski. Tego dnia Armia Czerwona zaatakowała Ukrainę; wkrótce w Charkowie proklamowano utworzenie ukraińskiego rządu radzieckiego i Ukrainskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej; RSFRR przestała uznawać Ukrainę za państwo suwerenne.

Jak wspomniano, Deklaracja praw ludu pracującego i wyzyskiwanego weszła do pierwszej Konstytucji bolszewickiej z 10.7.1918 r. jako jej część składowa. Mimo zorganizowania niektórych jednostek na zasadzie pewnej autonomii, Deklaracja ze stycznia 1918 r. i w konsekwencji Konstytucja z 1918 r. stały na gruncie unitaryzmu. W odniesieniu do republik związkowych trzeba stwierdzić, że od 1917 do co najmniej 1924 r. „granica między federacją opartą na zasadzie autonomii i federacją państw suwerennych nie była wyraźnie zarysowana”¹⁸⁶.

Fikcją¹⁸⁷ była nie tylko federacja, lecz także autonomia, nawet w sensie formalnoprawnym, mimo że pojawiały się efemeryczne republiki autonomiczne. Przykładowo: Baszkirska republika autonomiczna ogłoszona została 30.11.1917 r.; zjazd konstytucyjny Baszkirii 20.12.1917 r. zatwierdził autonomię. Baszkirów próbowali sobie podporządkować Tatarzy pod hasłem zjednoczenia muzułmanów, napotykając opór. Stąd faktycznie niewprowadzony w życie dekret z marca 1918 r. o autonomii Republiki Tatarsko-Baszkirskiej, zaś 23.3.1919 r. wydany został bolszewicki dekret o autonomii Baszkirii w ramach Rosyjskiej Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Radzieckiej. Potwierdzone to zostało dekretem CKW i RKL o ustroju autonomicznej Republiki Baszkirii z 19.5.1920 r. Dekret centralnej władzy bolszewików ustanawiał położenie prawne republiki, określając jej terytorium, podział administracyjny, zasady organizacji i funkcjonowania administracji itd. Natomiast 27.5.1920 r. wyszedł dekret o utworzeniu autonomicznej Republiki Tatarskiej. Dekret CKW i RKL z 26.8.1920 r. o utworzeniu autonomicznej Republiki Kirgiskiej był analogiczny w treściach do odnoszącego się do Republiki Tatarskiej. Później (dekretem CKW z 15.6.1925 r.) zmieniono nazwę autonomicznej Republiki Kirgiskiej na autonomiczną Republikę Kazachską. Turkiestańska Republika powołana została na Zjeździe Rad Kraju Turkiestańskiego 30.4.1918 r. W jej skład miał wejść cały Turkiestan, z wyjątkiem Chiwy i Buchary. W dniu 24.9.1920 r. Turkiestan uchwalił sobie Konstytucję, zatwierdzoną później (11.4.1921 r.) dekretem CKW, który powoływał do życia autonomiczną Republikę Turkiestańską. Podobnie jak w przypadku Basz-

¹⁸⁵ История советской конституции. Сборник документов. 1917–1957, s. 95–103; zob. też История советской конституции (в документах) 1917–1956, s. 176; *W. Suचेcki*, Geneza federalizmu, s. 40.

¹⁸⁶ *W. Suचेcki*, Geneza federalizmu, s. 138; zob. też *V.M. Chkhikvadze*, The Soviet State, s. 108.

¹⁸⁷ Jest niebywale, że w fikcyjne rozwiązania radzieckiego prawa na papierze nadal wierzą niektórzy zachodni uczeni, nie dostrzegając totalnego kłamstwa. Zob. książkę profesora prawa na uniwersytecie stanowym w Ohio – *J. Quigley*, Soviet Legal Innovation and the Law of the Western World, New York 2007.